

V nedávnom období sme získali dostatočné dôkazy o tom, že nedostatočne rozpracovaná teoreticko-metodologická koncepcia sociologického výskumu mládeže sa môže skutočne prejavovať na jednej strane v empirizme a na druhej strane v planých špekuláciách a že obidve tieto krajnosti môžu mať nepriaznivý spoločensko-politický dopad.

V procese prehlbovania kritickej analýzy v záujme marxistickej čistoty a vedeckosti spoločenského výskumu má osobitné miesto sociológia mládeže, ktorá ako disciplína usilujúca od svojho vzniku o komplexný prístup k problematike mládeže, v značnej miere čerpala svoje poznatky potrebné pre rozvoj teórie mládeže zo sociálnej psychológie a v značnej miere ovplyvnila pedagogický výskum.

Nakoľko požiadavka efektívnosti spoločenskovedného výskumu, ktorej kritériom je spojenie teoretického výskumu s praxou socialistickej výstavby, vyvoláva potrebu rozvíjania interdisciplinárneho prístupu aj k takému problému, ako je utváranie človeka v socialistickej spoločnosti, ukazuje sa táto úloha ako nanajvýš dôležitá.

Nie zanedbateľnou príčinou prehlbovania kritickej analýzy teoretických koncepcií rozvíjaných sociológiou mládeže v ČSSR je skutočnosť nášho čoraz intenzívnejšieho zapájania sa do internacionálnej spolupráce s pracoviskami sociologického výskumu mládeže v socialistických krajinách. Dôkladná analýza našich skúseností môže predstavovať nezastupiteľný prínos do výstavby marxisticko-leninskej teórie mládeže.

Z tohto aspektu prístupujeme k nastoleniu niektorých závažných teoreticko-metodologických otázok, ktoré majú význam pre objasnenie základných tendencií rozvoja súčasnej mladej generácie v socialistickej spoločnosti.

I. Sociologická koncepcia socializácie a socializácia mládeže

Pojem „socializácia“ sa postupne stal jedným zo základných sociologických pojmov v sociologickom výskume mládeže, najmä v niektorých socialistických krajinách (ZSSR, PNR) a v Československu. Napriek tomu však ešte aj v súčasnosti prebiehajú početné diskusie a polemiky o jeho jednoznačnejšie vymedzenie. Komplikovanosť a mnohoznačnosť tohto pojmu vyplýva aj z toho, že špecifické obsahy doň vložili politická ekonómia, sociálna psychológia a sociológia, orientovaná práve tak marxisticky, ako aj nemarxisticky. Vlastne celé obdobie formovania marxisticko-leninskej teórie mládeže u nás a v socialistických krajinách môžeme považovať za obdobie úsilia postihnúť celú bohatosť reálneho procesu začleňovania a vrastania mladých ľudí do spoločnosti prostredníctvom teoretickej koncepcie socializácie mládeže.

Záujem československej sociológie mládeže a výchovy o tieto problémy výstavby teoretickej koncepcie socializácie mládeže môžeme pozorovať od začiatku rozvoja sociologických výskumov ako súčasť „veľkej diskusie“ o predmete sociológie ako teoreticko-empirickej vedeckej disciplíny. Nakoľko v tomto období sa všeobecne prejavovala tendencia prenášania pojmových referenčných rámcov zo západnej sociológie, akési svojrázne vypožičiavanie si termínov s nie vždy vydareným marxisticko-leninským rozpracovaním, kritickým postihnutím všetkých ideologických súvislostí, objavila sa celá „hromada“ pojmov a tiež koncepcií, ktorých spoločným znakom bola čiastkovosť, jednostrannosť, tézovitosť, nesystematickosť objasnenia a výkladu.

Tažko by sme snáď našli lepší konkrétny príklad, ktorým by sme túto všeobecnú té-

zu mohli dokumentovať, ako pojmový odraz procesu vrastania mládeže do spoločnosti.

Exkurz do našej sociologickej produkcie z druhej polovice šesťdesiatých rokov nás dnes môže iba utvrdiť v správnosti dávnejšieho záveru [8 : 184], že riešenie teoretickej problematiky sociológie mládeže u nás je v neutušenom stave, čo vytvára situáciu, v ktorej neujasnenosť základných teoretických problémov znehodnocuje poznatkovú hodnotu rozvíjajúceho sa empirického výskumu.

Jednou z hlavných príčin tejto situácie je pomerne jednostranná zameranosť na koncepcie socializácie, ktoré boli rozpracované západnou sociológiou a sociálnou psychológiou. Podobná orientácia sa však uplatňovala, ako to dokazujú početné diskusie v socialistických krajinách, osobitne v ZSSR, aj v rozvíjajúcej sa sociológii osobnosti a mládeže v iných socialistických krajinách, kde však postup formovania ucelenej sociologickej koncepcie socializácie napredoval veľmi rýchle aj vďaka sústreďeniu veľkého počtu tvorivých vedeckých síl. Základný predpoklad tohto postupu spočíval tiež v tom, že súbežne sa prehlbovala analýza odkazu klasikov marxizmu-leninizmu pre danú oblasť.

Významným poznatkom z analýzy nespokojivého stavu teoretického rozpracovania socializácie mládeže sa ukazuje skutočnosť, že sociológia mládeže sa pri výstavbe svojej teoretickej a metodologickej koncepcie nedostatočne orientovala na všeobecnú marxisticko-leninskú sociologickú teóriu, ale skôr preberala a aplikovala sociálno-psychologické teórie socializácie osobnosti. Možno to vysvetliť prevažujúcim chápaním sociológie mládeže ako konkrétneho sociologického výskumu, ktorému boli bližšie tie teoreticko-metodologické východiská, ktoré boli inštruktívne pre realizovanie dotazníkových výskumov a pre interpretáciu názorov a postojev. prípadne znalostí respondentov.

Je teda vcelku pochopiteľné, že niektoré pokusy o rozpracovanie koncepcie socializácie vo všeobecnosociologickej rovine nevzbudili aspoň takú pozornosť ako koncepcie socializácie v sociálnej psychológii. Ak sa poohliadneme po sociologickej produkcii

k danej problematike z našej všeobecnej prístupnej sociologickej literatúry, nevyhnutne nás zaujme koncepcia socializácie, ktorú rozpracúval A. Sirácky [14], [15].

Podľa A. Siráckeho patrí medzi závažné otázky rozvoja sociálneho systému problematika postupného a zložitého socializovania sa sociálnych skupín, ich identifikácia so socializmom. Proces formovania sociologickej osobnosti organicky súvisí s otázkou sociálneho systému a sociálnej štruktúry. Osobnosť je produktom zložitého systému výchovy i „nátlaku“, v ktorom sa odráža nielen výchovný systém rodiny, školy, sociálnych skupín a inštitúcií, noriem a hodnôt, ale aj celého sociálneho systému. Proces socializácie jednotlivca a skupín sa odohráva na pozadí sociálnej štruktúry a jej základných skupín (tried), pričom medzi rôznymi skupinami je základnou, politicky určujúcou trieda ako nositeľka politickej moci, ktorá uplatňuje svoju vedúcu, riadiacu silu sociologickej spoločnosti prostredníctvom strany.

Proces sociologickej identifikácie a internalizácie, proces sociologickej aktívnej prispôsobivosti označuje A. Sirácky, zdánlivo a v danej dobe ozaj nepopulárnym termínom, ako aktívny pozitívny konformizmus, ktorý je dialekticky spätý s postupnou a hlbokou socializáciou konkrétnej spoločnosti.

Je príznačné, že aj v najnovšej sovietskej sociologickej literatúre sa objavujú analýzy, v ktorých sa prehodnocuje doteraz prevažujúci názor na konformizmus. Ch. F. Sabirov vo svojej práci *Človek ako sociologický problém* [13] zdôrazňuje, že konformita existuje na všetkých stupňoch historického vývoja. „Chovanie ľudí je vždy konformné v tom zmysle, že sa nemôže obísť bez určitej jednotvárnosti činnosti a skutkov, ktoré možno zaradiť do oblasti sociálno-typického“ [13 : 314]. Autor v zhode s koncepciou A. Siráckeho odmieta názory I. S. Kona, B. D. Parygina a iných, ktorí charakterizujú konformizmus iba ako niečo negatívne, zbavujúce človeka individuálnosti, ako aj názory autorov, ktorí charakterizujú konformitu ako nesamostatné správanie a stavajú ho do protikladu so samostatným. Takéto nesprávne chápanie konformizmu vychádza podľa autora z toho, že sa nerobí rozdiel medzi konformitou

ako všeobecným spoločenským javom a jeho konkrétno-historickými prejavmi.

Podstata a prínos socialistickej adaptácie spočíva podľa A. Siráckeho v tom, že socialistický človek (jednotlivec, skupina) môže rozvinúť svoju aktivitu úplne iba vtedy, keď sa identifikuje so socializmom a keď jeho správanie je adekvátne platnému systému noriem a hodnôt. Jej základ spočíva v tom, že spoločenský systém zodpovedá záujmom socialistického občana, že uspokojuje jeho nároky a že občan môže konať a myslieť v súlade so systémom noriem a hodnôt socializmu.

Je úlohou strany a socialistického štátu zabezpečovať zhora nadol a zdola nahor podmienky na socialistickú adaptáciu, pozitívny (aktívny) konformizmus, pretože je dôležitou zložkou stability, ale aj dynamiky socialistického sociálneho systému. Socialistický vývoj a humanistický obsah socializmu si vyžaduje, aby sa socialistický človek nielen prispôboval socialistickej spoločnosti, jej inštitúciám, systému noriem a hodnôt, ale aby aj socialistické inštitúcie a normy zodpovedali záujmom, potrebám a ideálom socialistických ľudí.

V tejto koncepcii rozpracoval A. Sirácky socializáciu ako dialektickú jednotu socializácie osobnosti, skupiny a spoločnosti, ako konkrétny proces úzko spätý s charakterom sociálneho systému spoločnosti a utvoril tak najmä ideovo jasné východisko sociologickej koncepcie socializácie a základ, na ktorom možno rozpracovať socializáciu osobnosti z hľadiska jej ontogenézy.

Toto ideové východisko je skutočne významné. Skúsenosť totiž potvrdila, že kategória „socializácia“ pri jej prevedení z politicko-ekonomickej roviny do roviny sociálno-psychologickej a sociologickej stratila svoj konkrétny, teda socialistický obsah a zmenila sa na abstraktnú kategóriu.

Cieľavedomé úsilie dištancovať sa od tohto významu je však príznačné práve pre jedného z popredných predstaviteľov americkej buržoáznej sociológie R. K. Merton, ktorý definuje socializáciu ako „...procesy, ktorými ľudia výberom získavajú hodnoty a postoje, záujmy, schopnosti, znalosti — v krátkosti kultúru bežnú v skupinách, ku ktorým patria, alebo sa

usilujú stať ich členmi“ [11 : 287]. Ak používa americká sociológia a sociálna psychológia termín „socializácia“, nezabudne pripomenúť, že vychádza z významu „sociálny“ a dištancuje sa od významu „socialistický“, ktorý je vraj typický pre sféru ekonomie a politiky.

Vymedzenie socializácie ako utvárania jednotlivca pre život skupiny ignoruje vo svojich dôsledkoch význam vplyvu sociálneho systému na priebeh tohto procesu, odtrháva socializáciu jednotlivca od socializácie skupiny a celej spoločnosti. Jej aplikácia vo výskume umožňuje ahistorický opis fungovania socializačných inštitúcií, rozmanitých mechanizmov osvojovania si sociálnych skúseností, hodnôt, znalostí a zručností, práve tak ako chápať socializáciu individua do skupiny odtrhnute od socializácie veľkých sociálnych skupín (tried) a celej spoločnosti. Z toho však vyplýva, že hlavný nedostatok alebo problém nemôže spočívať v samotnom pojme socializácia, ktorý aj nachádza svoje užitočné uplatnenie a miesto v pojmovej výzbroji marxisticko-leninskej sociológie, ale v samotnom chápaní socializačných procesov. Naše kritické zameranie smeruje najmä voči hlavnej buržoáznej koncepcii socializácie, ktorú sformuloval T. Parsons. Práve v nej sa prejavuje *netriedne* chápanie základných hodnotových a morálnych vzorov, ktoré si má jedinec v procese socializácie osvojiť, chápanie, ktoré spočíva v tom, že vládnuce idey a hodnoty vládnucej triedy apologeticky považuje za idey a hodnoty celospoločenské.

Aj na sociologický výskum mládeže v ČSSR môžeme uplatniť stanovisko P. N. Lebedeva [7 : 56], že pre doteraz rozvíjaný sociologický výskum v ZSSR a v socialistických krajinách je typické, že vychádza skôr z takého chápania socializácie individua, ktoré zvyraňuje sociálno-psychologický aspekt prístupu k problému vzťahu človeka a spoločnosti. Takýto prístup, východisko, ktoré je plne oprávnené v sociálnej psychológii, prináša však do teoreticko-metodologickej koncepcie sociologického výskumu celý rad problémov, ktoré sa sprostredkovane môžu prejavíť v neadekvátnosti sociologickej analýzy reálnych socializačných procesov a ich objasňovania.

Nepríjateľnosť doteraz prevažujúcej kon-

cepcie socializácie osobnosti v sociológii socialistických krajín, ktorá akceptovala individuum ako subjekt socializácie, je zásadného charakteru. N. V. Andrejenková [1] zovšeobecňuje kritickú analýzu významov, ktoré vložili rozmanití americkí sociológovia od Giddingsa do pojmu socializácia, a konštatuje ako ich spoločnú črtu chápanie socializácie ako proces voľby životnej cesty v spoločnosti zo strany individua, pričom je to socializácia (proces individuálnych volieb), ktorou sa ustanovujú sociálne vzťahy. Toto ideové stanovisko, ktoré je základom koncepcie socializácie individua v americkej buržoáznej sociológii, je v priamom protiklade so stanoviskom a východiskom marxisticko-leninskej sociológie. V základe marxisticko-leninskej koncepcie socializácie je myšlienka, ktorá predstavuje skutočnú „teoretickú revolúciu“, myšlienka, ktorá dozrela v Nemeckej ideológii a bola sformulovaná v *Tézach o Feuerbachovi*: „... ľudská podstata nie je nijaké abstraktum, vlastné jednotlivému individuu. Vo svojej skutočnosti je súhrnom spoločenských vzťahov“ [9 : 63]. Ľudská história sa v marxistickom poňatí interpretuje ako prírodnohistorický proces, ktorého tvorcami sú ľudia, avšak ľudia, ktorí sa narodili do určitých spoločenských vzťahov. Individuum je produktom spoločnosti, spoločenských vzťahov bez ohľadu na to, ako sa nad ne subjektívne pozdvihol. Skutočné duchovné bohatstvo individua závisí od bohatstva jeho skutočných vzťahov, avšak tieto vzťahy individua sú objektívne podmienené vzťahmi spoločenskými, životným postavením, ktoré určuje ich príslušnosť k spoločenskej triede.

Najmä v konfrontácii s nemarxistickými teóriami socializácie marxistická sociológia mládeže oprávnene zdôrazňovala, že socializáciu alebo sociálnu adaptáciu nechápe ako prispôbovanie sa jedinca alebo sociálnej skupiny v jednostranne determinujúcom zmysle, ale ako aktívne začleňovanie sa do spoločnosti. Táto koncepcia vychádzala zo známej tézy K. Marxa: „Okolnosti utvárajú ľudia, tak ako sa ľudia utvárajú okolnosťami“ [10 : 52].

Avšak jednostranný dôraz na individuum a najmä mládež ako subjekt socializácie, v kontexte rozvoja koncepcie socializácie

mládeže v Československu, mal nielen svoje gnozeologické, ale aj sociálne príčiny.

Narastajúce spoločenské problémy šesťdesiatych rokov, reálne ťažkosti pri začleňovaní mládeže do spoločnosti, ideová kríza spoločnosti — to všetko utváralo dojem, akoby naša socialistická spoločnosť nemala čo odovzdať nastupujúcim generáciám, akoby nebolo k čomu sa prispôbiť, čo si osvojiť, k čomu vychovávať, ale akoby sa žiadalo iba vňašať nové ciele, hodnoty a normy, v čom práve sa mládež dala oklamať propagátormi „socializmu s ľudskou tvárou“. Z hľadiska nášho záujmu je v tejto súvislosti pozoruhodná najmä skutočnosť, že táto tendencia „nonkonformizmu“ v svojej podstate nepriateľská socializmu, našla svoj výraz v postupnom vytlačaní pojmu *sociálna adaptácia* pojmom *socializácia*, hoci spočiatku — ako sme to demonštrovali — sa tieto pojmy používali ako identické alebo predstavovali označenie dvoch stránok a etáp toho istého procesu. Sociálna adaptácia v kontexte doteraz rozvíjanej teórie socializácie predstavovala a aj predstavuje termín, ktorý vyjadruje aspekt prispôbovania sa jednotlivca spoločnosti, teda výstižne zdôrazňuje aktívnu úlohu spoločnosti pri formovaní osobnosti individua.

Aj P. N. Lebedev charakterizuje doteraz prevažujúci prístup k skúmaniu osobnosti tým, že si príliš jednostranne všima iba to, „... že človek v jej priebehu si osvojuje, internalizuje, získava sociálne vlastnosti, ktoré mu umožňujú v určitých podmienkach času a miesta zapojiť sa do utvorených foriem spoločenskej činnosti...“ [7 : 62]. Takáto koncepcia je podľa autora sporná prinajmenej preto, že dôraz na osvojovanie sociálnej skúsenosti individuum neumožňuje pochybovať o tom, že za aktívnu stránku, subjekt socializácie, sa uznáva individuum. Tým sa zahmlieva tá dôležitá skutočnosť z hľadiska chápania podstaty socializácie, že v osobách indivíduí dostáva spoločnosť iba prírodný ľudský materiál pre svoju reprodukciu.

Marxisticko-leninská sociologická koncepcia socializácie nemôže teda aplikovať vo svojej výskumnej práci jednostranne iba sociálno-psychologické východisko, nakoľko neumožňuje principiálne rozlišovať charakter spoločenského systému, v kto-

rom prebiehajú procesy osvojovania si sociálnych skúseností individuom, a v svojej podstate je ľahostejná k historickým zvláštnostiam socializácie. Doteraz rozšírená koncepcia socializácie je podľa P. N. Lebedeva nedostačujúca a neplodná pre sociologickú analýzu nielen preto, že ... jej poznávacie možnosti sú ohrozené výskumom ontogenézy človeka a tých vonkajších prejavov sociálneho, ktoré sa kryštalizuje a fixuje v sociálnych rolách ...“, ale predovšetkým preto, že najhlbšie a najpodstatnejšie aspekty obsahu pojmu socializácia ... zabezpečenie reprodukcie spoločnosti, vstupovanie individuálneho života do rodového, spoločenského života, zostávajú mimo záberu, inými slovami, prechod od ontogenézy k fylogenéze nie je v rámci takéhoto prístupu zabezpečený“ [7 : 63].

Marxisticko-leninská teória socializácie individua musí teda vychádzať z takej definície, ktorá bude chápať socializáciu nielen ako proces, v ktorom si človek osvojuje sociálne vzory, hodnoty a normy vyprodukované spoločnosťou, jej triedami a sociálnymi skupinami, ale ktorá bude súčasne chápať socializáciu ako proces vzniku človeka, jeho formovania a rozvoja. Takáto definícia socializácie zvýrazňuje *sociologický aspekt* skúmania osobnosti, ktorý spočíva — na rozdiel od psychologického (ontogenéza osobnosti) — vo fylogenéze osobnosti, čím sa upriamuje pozornosť sociologickej analýzy nevyhnutne na dosiaľ zanedbávanú problematiku skúmania historického procesu formovania a rozvoja osobnosti v rozličných sociálnych systémoch.

Je teda dosť dôvodov, aby sme doteraz uplatňovaný prístup k skúmaniu socializácie mládeže ako špecifickej sociálnovekovej skupiny pokladali za prekonaný, nedostačujúci a neplodný. Jedným z našich poznatkov je, že podstatným znakom výstavby marxisticko-leninskej koncepcie socializácie a socializácie mládeže sa stáva cieľavedomé prekonanie sociálno-psychologického prístupu nie v zmysle jeho negácie alebo nahradenia, ale zahrnutia ako časti v celku do sociologickej koncepcie socializácie.

Súčasne sa konštatovalo, že základným nedostatkom doteraz rozvíjanej teórie socializácie mládeže v konkrétnom sociolo-

gickom výskume je neprípustné ochudobnenie teoreticko-metodologických východísk o fylogenézu osobnosti, v ktorej spočíva skutočný sociologický aspekt socializácie.

Sociálno-psychologická koncepcia socializácie individua poskytla empirickému výskumu dôležité teoretické zázemie v teórii sociálnych rol a štatistickú metódu, pomocou ktorej sa kryštalizujú a fixujú však iba vonkajšie prejavy sociálneho. Tak aj typickým sprievodným znakom uplatňovania teórie sociálnych rol v sociologickom výskume mládeže bola tendencia vyčleňovať jednotlivé sociálne roly človeka a podrobovať ich síce dôkladnej, ale predsa len takej analýze, ktorá izoluje niektoré sféry činnosti osobnosti z ich celku. Osobitnú pozornosť si zaslúži prejavujúca sa dominancia pracovno-profesionálnej roly osobnosti a jej zodpovedajúca teória profesionálnej socializácie mládeže.

I keď sa zdôrazňuje, že profesionálna socializácia (proces, v ktorom jednotlivec získava a osvojuje si tie hodnoty, normy a vzory správania, ktoré vyplývajú z objektívnych požiadaviek na výkon profesionálnej roly) nemôže a ani nevyčerpáva všetky aspekty socializácie, všeobecne sa považuje začlenenie do sveta práce za podstatnú zložku socializácie individua. Aj T. Končanin zdôrazňuje skutočnosť, že mládež, ktorá vstupuje do života, musí sa osvedčiť nielen v profesionálnej činnosti, a ona ani nemôže vyčerpať všetky stránky zložitého a mnohostranného procesu socializácie, ale problém profesionálneho určenia je ústredný a spôsob jeho vyriešenia v mnohom určuje riešenie mravných, kultúrnych, existenčných problémov mládeže“ [4 : 69].

V súvislosti s tendenciou analyticky vyčleniť profesionálnu činnosť zo všetkých sfér činnosti mladého človeka pomocou teórie sociálnych rol sa súčasne objavuje aj tendencia chápať profesionálnu zrelosť ako významný indikátor celkovej socializovanosti jednotlivca v spoločnosti. Vychádza sa tu zo skutočnosti, že požiadavky profesionálnej roly sa nevyčerpávajú iba funkčnými aspektmi, ktoré vyplývajú z charakteru pracovného, kvalifikačného a funkčného zaradenia (čo je podmienené tiež stupňom technického rozvoja hospo-

dárskeho odvetvia a konkrétnej hospodárskej jednotky — organizácie, podniku). Medzi požiadavky profesionálnej roly sa nevyhnutne zaraďujú aj určité sociálno-kultúrne vzory, hodnoty, normy, ktoré dominujú v kultúre profesie, pracovnej skupiny — kolektívu, hospodárskej jednotky, ale predovšetkým spoločenskej triedy.

Napriek tomuto prepojeniu neumožňuje koncepcia sociálnych rol a profesionálnej socializácie prekročiť tradičné chápanie sociálnej zrelosti individua ako dosiahnutie schopnosti ustavične sa adaptovať na požiadavky sociálnej skupiny (rodina, pracovná skupina, rovesnícka skupina a podobne) s bezprostrednými sociálnymi kontaktmi.

E. M. Tjaževnikov, vychádzajúc z leninského odkazu, v tejto súvislosti konštatuje, že sociálnu určenosť mládeže charakterizuje jej príslušnosť k triede, jej účasť na každodennom živote a boji tejto triedy a súčasne ju charakterizuje jej svetonázor, jej sociálna orientácia, psychický profil. Účasť mládeže na každodennom živote a boji svojej triedy sa nevyčerpáva iba profesionálnou činnosťou, ale praktickými činnosťami vo všetkých sférach činnosti, v ktorých sa odohráva sebaapremena triedy a premena celej spoločnosti, sféru politickej činnosti nevynímajúc [18].

Z toho dôvodu je dôležité odpovedať na vcelku oprávnenú otázku, akú analogicky operacionalizačnú teóriu a metódu môže sociológia mládeže poskytnúť sociologická koncepcia socializácie, ktorá by umožnila postihnúť podstatnejšie prejavy sociálneho. Sme toho názoru, že takouto teóriou je teória sociálnej typológie osobnosti a metódou typologická metóda.

I keď v našej štúdií nemôžeme ešte pristúpiť k podrobnejšiemu rozpracovaniu týchto otázok v oblasti sociologického výskumu mládeže, pokúsime sa aspoň o základnú charakteristiku problému sociálnej typológie osobnosti.

V marxisticko-leninskej koncepcii osobnosti sa problém typizácie osobnosti rozpracúva najmä v súvislosti s tézou o všestranne a harmonicky rozvitej osobnosti ako najvyššom sociálno-historickom type osobnosti. Jej základným metodologickým východiskom je princíp, že „... medzi dialekticko-materialistickým prístupom k pod-

state človeka a sociálnou typológiou (typizáciou) osobnosti v marxizme-leninizme existuje pevné a organické spojenie, sú to dva aspekty v monistickej koncepcii osobnosti“ [5 : 3]. To umožňuje chápať sociálno-typologickú analýzu osobnosti ako takú formu poznávania, ktorá umožňuje získať konkrétne a hlboké objasnenie otázky vzťahu osobnosti a spoločnosti. M. J. Kornejev zvýrazňuje skutočnosť, že osobnosť zo sociologického hľadiska nevystupuje jednoducho ako jednotlivý človek, ale ako sociálny typ, v ktorom sa svojrázne prejavuje spoločenská podstata človeka, ktorá sama je odrazom typických, charakteristických čŕt určitej epochy, spoločnosti, triedy a iných sociálno-historických spoločenstiev.

Niet teda sporu o tom, že všeobecnosociologická koncepcia sociálnej typológie osobnosti je tu dôsledne inšpirovaná historickým materializmom, ktorý tak poskytuje taký základný princíp prístupu k výskumu osobnosti, ktorý umožňuje, pri ďalšom rozpracovaní sociálnej typológie osobnosti, objasňovať aj cesty a prostriedky formovania takých sociálno-typických vlastností osobnosti mladého človeka, ktoré by na jednej strane zodpovedali objektívnym požiadavkám socialistickej a komunistickej výstavby a na strane druhej maximálnemu prejavu ľudskej individuality [5 : 51].

I keď aj v našej literatúre z oblasti sociológie mládeže nachádzame myšlienky, ktoré zvýrazňovali špecifikum sociologického prístupu oproti psychologickému práve tým, že sociológia sa nezaobrá individuum ako takým, ale ako typickým predstaviteľom určitej skupiny, vrstvy, triedy a spoločnosti, a prvé kroky sa urobili aj v oblasti rozpracovania typologickej metódy pre potreby sociologického výskumu mládeže, zostáva táto úloha ešte stále iba pred nami.

Od rozpracovania týchto úloh, od postupného uplatňovania tejto metódy v sociologickom výskume mládeže očakávame preklenutie obmedzenosti kvantifikačných postupov, plochého empirizmu. Typologická metóda a teória sociálnej typológie osobnosti si vyžaduje vyšší a náročnejší vklad teoretického myslenia, čo objektívne vplyva a iste sa aj priaznivo prejaví na raste teoreticko-metodologickej úrovne sociologického výskumu mládeže.

II. Socializácia a komunistická výchova mládeže

V súvislosti s kritikou sociológie mládeže a jej niekorych koncepcií a pojmov ukazuje sa predovšetkým potreba dôkladne analyzovať teóriu socializácie mládeže a vymedziť jej vzťah k pojmu „komunistická výchova mládeže“. Predovšetkým treba zdôrazniť, že prihlásenie sa sociológie k pojmu komunistická výchova mládeže nemôže mať a nemá konjunkturalistický charakter, ale ide o neoddeliteľnú súčasť jej ideovo-teoretického východiska pri formulácii základného cieľa sociológie mládeže. Základný cieľ sociologického výskumu mládeže spočíva vo vedeckej analýze procesu formovania všestranne a harmonicky rozvitého mladého človeka, úzko a pevne spätého so socialistickou spoločnosťou. Tento náročný proces, ktorý v sociológii zahŕňame pod pojem socializácie, nie je mysliteľný bez komunistickej výchovy ako uvedomelého a zámerného vplyvu staršej generácie na mládež s cieľom formovať v mládeži také vlastnosti, ktoré zodpovedajú požiadavkám socialistickej a komunistickej spoločnosti. I keď mládež formuje celá stavba spoločenského života, má z hľadiska formovania odborne vyspelých, ideovo a politicky vyhranených osobností mladých ľudí, veľký a nezastupiteľný význam cieľavedomá výchovná činnosť. Pojem „komunistická výchova mládeže“ jednoznačne vyjadruje základnú skutočnosť, že je to spoločnosť, v našom prípade socialistická a komunistická, ktorá vystupuje ako subjekt a ktorá predkladá mládeži i svoje požiadavky a nároky. Socialistická spoločnosť tak predstavuje pre mládež prirodzený a zákonitý produkt dejinného vývinu, ktorého prednosti spoznáva a osvojuje si ich ako svoje vlastné ideály v priebehu svojho života, praktickej každodennej činnosti. Tieto ideály, získané v každodennom živote socialistickej spoločnosti, treba však upevňovať a posilňovať cieľavedomou ideovou a politickou výchovou, ktorá objasňuje mladým ľuďom ich spoluúčasť na živote triedy, ku ktorej patria, oboznamuje ich s postavením a úlohami tejto triedy v socialistickej spoločnosti a s vedúcou úlohou robotníckej triedy a jej avantgardy KŠČ. Pojem komunistická výchova mládeže zvýrazňuje záujem socialistickej spoločnosti

na formovania socialistického triedneho uvedomenia a presvedčenia mladej generácie. Ako jeden zo základných pojmov vedeckého komunizmu a marxistickej pedagogiky je tradičným pojmom marxizmu-leninizmu a stojí v antagonistickej protiklade k pojmu „politická socializácia“, ktorý je v súčasnosti zaužívaný v buržoáznej sociológii ako základný pojem univerzálnej koncepcie formovania a ovládania občanov kapitalistickej spoločnosti v oblasti politiky. Ani táto okolnosť nie je zanedbateľným dôvodom, ktorý predurčuje pojem „komunistická výchova mládeže“, aby sa stal organickou súčasťou v súčasnosti rozvíjanej koncepcie sociologického výskumu mládeže.

V konfrontácii s našim stanoviskom zdanlivo rušivo pôsobia súčasné diskusie o vymedzení rozsahu kategórií „socializácia“, „výchova“ a „formovanie osobnosti“ v najnovšej sovietskej sociologickej a pedagogickej literatúre. Jedným z typických výkladov vzťahu kategórie „socializácia“ a „výchova“ prináša príspevok O. I. Ivanova *Problém sociálnej reprodukcie človeka a teória socializácie* [2].

Autor konštatuje, že v pedagogickej literatúre sa výchova bežne vymedzuje ako cieľavedomé pôsobenie na formujúcu sa osobnosť, pričom sa toto pôsobenie môže chápať v tzv. širšom zmysle (celý súhrn pôsobení včítane školy, rodiny, detskej a mládežníckej organizácie, masovokomunikačných prostriedkov, vzdelávania a výchovy, celkového spoločenského života, vládnúcich spoločenských ideí, kultúry, umenia), alebo v tzv. užšom zmysle (formovanie svetonázoru, mravného profilu, rozvoj estetického vkusu, fyzický rozvoj). Niektorí sovietski pedagógovia považujú takéto vymedzenie pojmu výchova [3, 12] za teoreticky i prakticky nesprávne. Jednou z výhrad sa tu uvádza zámena a identifikácia pojmu „výchova“ s pojmom „sociálne formovanie osobnosti“. Pojem formovanie osobnosti sa užíva práve preto, aby postihol celý súhrn faktorov, ktoré vplývajú na vznik a rozvoj osobnosti.

Kategória „socializácia“ má podľa O. I. Ivanova však navyše tú prednosť, že ňou možno postihnúť nielen proces sociálneho formovania a rozvoja osobnosti, vzniku individua ako subjektu práce, poznávania,

medziľudských kontaktov, ale postihuje práve tak aj proces prípravy nových generácií, ktoré preberajú a ďalej rozvíjajú kultúrne a sociálne vzťahy danej spoločnosti. Autor osobitne zdôrazňuje, že socializácia sa v základe uskutočňuje v procese vyučovania a výchovy, avšak zahrňuje v sebe celý súhrn uvedomelých a neuvedomelých, plánovaných a neplánovaných pôsobení a procesov. To umožňuje lepšie objasňovať, na rozdiel od výchovy, ktorá fixuje pozitívne momenty cieľavedomého pôsobenia, aj nepriaznivé a neželateľné výsledky v aktuálnom správaní a vedomí mladého človeka.

Pri analytickom rozčlenení procesu socializácie na tzv. zjavnú a tzv. skrytú (latentnú) prichádza O. I. Ivanov k záveru, „že výchova sa má k socializácii ako časť k celku, že je elementom, aspektom zložitého systému socializácie a teda problematika, ktorá sa rozpracúva v teórii výchovy zďaleka nepokrýva teóriu socializácie, ale naopak začleňuje sa do nej ako organická súčasť“ [2 : 22]. Pri takomto vymedzení nemožno však pripustiť, akoby sa teória výchovy asimilovala teóriou socializácie, avšak je nesporné, že teória výchovy pri svojej výstavbe vychádza z teórie socializácie ako z všeobecnejšej teórie. „Všeobecná teória socializácie takto vystupuje ako metodologická a teoretická základňa pri rozpracúvaní jednotlivých aspektov socializačného procesu v odvetvových sociológiách a iných vedách“ [2 : 25].

Práve na tomto mieste a v tejto súvislosti je potrebné pripomenúť skutočnosť, že v našej literatúre nie je ešte vymedzený vzťah medzi sociologickým prístupom a prístupmi ostatných disciplín (psychológia, pedagogika) k vedeckému skúmaniu mládeže. Domnievame sa, že čiastočne je tomu tak aj preto, že teoretické riešenie tejto problematiky, najmä pri jej povrchnom spracovaní, sa dáva do súvislosti s praktickými otázkami riadenia a organizácie vedeckého výskumu mládeže.

V nedávnej minulosti najmä problémy vzťahu sociológie a ostatných spoločenských vied sa často redukovali na otázku podriadenosti, respektíve určenie pomocnej funkcie. V týchto úvahách dochádza aj v súčasnosti k nepresnostiam, ktoré často vedú k nedorozumeniam, a to najmä z toho

dôvodu, že sa stotožňuje funkcia všeobecnej sociologickej teórie, ktorá sa v minulosti odtrhala od princípov historického materializmu, s funkciou odvetvových sociológií. Takéto mechanické prenášanie funkcií nie je opodstatnené a to plne platí aj pre vzťah pedagogiky a sociológie mládeže a výchovy.

Môžeme toto stanovisko ilustrovať na príklade sociologických výskumov školskej mládeže, ktoré sa zameriavajú na problematiku profesionálnej orientácie. Ak interpretujeme získané výsledky sociologického výskumu v rámci teórie školského rozvoja, niet pochýb o tom, že sociologické poznatky tu plnia určitú úlohu z hľadiska pedagogickej teórie, ktorá zjednocuje všetky poznatky spoločenských vied, ekonomiky vzdelania, pedagogickej a sociálnej psychológie, sociálnej hygieny a podobne. Ak však budeme tie isté výsledky sociologického výskumu interpretovať v rámci teórie sociálno-triednej štruktúry, musíme nevyhnutne pri jej výstavbe zohľadniť celú teóriu školského rozvoja, nakoľko v súčasnej socialistickej spoločnosti predstavuje škola významný nástroj zbližovania základných sociálnych tried našej spoločnosti.

Ak teda chápeme jednotlivé prístupy k mládeži v ich dialektickom vzťahu, môžeme plne súhlasiť s dôležitým princípom, ktorý formuloval J. Sýkora v súvislosti s určitou „módnu“ vlnou sociologických výskumov mládeže, že totiž pri riešení otázky mládeže v socialistickej spoločnosti nestačí iba vedieť, *aká* je naša súčasná mládež, ale rozhodujúce je vedieť *k čomu* a *ako ju vychovávať*. Preto je plne opodstatnené, ako to zdôrazňuje J. Sýkora [17], že pri riešení tejto otázky treba vždy akceptovať aj psychologický a sociologický aspekt, no základné hľadisko musí byť pedagogické.

O. I. Ivanov a mnohí ďalší autori pri vymedzovaní rozsahu kategórie „socializácia“ a „výchova“ jednostranne zdôrazňujú hľadisko komplexnej analýzy utvárania človeka v socialistickej spoločnosti a odtrhávajú poznávanie týchto zložitých procesov od jeho cieľovej funkcie — výchovy. Môžeme súhlasiť s názorom O. I. Ivanova, že teória socializácie môže piniť funkciu teoretického východiska pre pedagogickú teóriu,

teóriu výchovy preto, že sa buduje na základe univerzálnych princípov marxistickej dialektiky, marxisticko-leninskej koncepcie človeka a spoločnosti, že umožňuje, ako časť všeobecnej sociologickej teórie, skúmať všeobecné zákonitosti procesu socializácie v kvalitatívne rozdielnych spoločenských systémoch, že umožňuje skúmať štruktúru, faktory, mechanizmy a etapy tohto procesu. Môžeme s autorom súhlasiť tiež v tom zmysle, že teória socializácie sa vďaka tomu môže aplikovať ako v oblasti všeobecnoteoretickej, tak aj v oblasti empirickej analýzy, môže pomôcť konkretizovať problémy rozvoja ako veľkých, tak aj malých sociálnych systémov. Je tiež jej nespornou prednosťou, že ju môžeme chápať ako mechanizmus odovzdávania, prenosu sociálnej skúsenosti, ako mechanizmus zabezpečovania kontinuity kultúry, sociálnych vzťahov, ako prostriedok integrácie kultúry a špecifický moment rozvoja spoločenských vzťahov.

Avšak súčasne musíme zvýrazniť, že všetko úsilie komplexného vedeckého poznávania podporuje objektívnu tendenciu spoločenského rozvoja postupne zvládnuť živelné spoločenské procesy formovania osobnosti, že zmyslom vedy je otvárať tejto tendencii perspektívy. Táto objektívna tendencia nie je teda nič iné ako rastúca účinnosť cieľavedomého pôsobenia spoločnosti na osobnosť, alebo ešte lepšie povedané, cieľavedomého výchovného procesu.

Skúsenosti z doterajšieho rozvoja sociologickeho výskumu mládeže v Československu ukazujú, že jednou z najväčších príčin nízkej efektivity získaných poznatkov o tom, aká je dnešná mládež, je práve nedostatočná pedagogizácia socializačných procesov mládeže. Sústavne sa naráža na ťažkosti, ako didakticky rozpracovať množstvo mládežníckych hnutí, rozmanitých činností mladých ľudí, aby v sebe v maximálnej miere obsahovali, zahrňovali jasné výchovné ciele, adekvátne výchovné prostriedky.

Osobitnú pozornosť si z tohto hľadiska zaslúži podniková pedagogika a pedagogika mládežníckeho hnutia. I keď v rámci postupujúcej diferenciacie pedagogických vied na školskú pedagogiku, pedagogiku predškolskej výchovy, pedagogiku dospelých, špeciálnu pedagogiku, a podobne sa

rozvíja aj sociálna pedagogika, ktorá sa sústreďuje na problematiku výchovno-vzdelávacieho pôsobenia rodiny, masovo-komunikačných prostriedkov a SZM a jej PO [6 : 542], je nesporné, že tento proces naráža na značné ťažkosti. Nejde však iba o otázky materiálne-organizačného charakteru, ale tiež o otázky teoretického významu, ktoré sa dotýkajú kľúčovej otázky predmetu marxisticko-leninskej pedagogiky.

Z hľadiska teoretických východísk marxisticko-leninského chápania teórie socializácie, ako aj z konkrétnych poznatkov aplikácie výsledkov sociologickeho výskumu mládeže v spoločenskej praxi, sa môžeme prikloniť k tomu prúdu v marxistickej pedagogike, ktorý zdôrazňuje [16 : 720], že pedagogika by mala zrejme skúmať výchovné pôsobenie jednotlivých činností a prostredí len vtedy a potiaľ, pokiaľ oba druhy tohto pôsobenia budú zámerne a uvedomele využívané vo funkcii výchovných prostriedkov, t. j. predovšetkým k uskutočňovaniu výchovných cieľov.

Literatúra

- [1] Andrejenkova, N. V.: *Problema socializacii i ličnosti*. Socialnyje issledovanija 1970, č. 3.
- [2] Ivanov, O. I.: *Problema socialnoj reprodukcii čeloveka i teorija socializacii*. Sociologičeskije problemy semji i molodoži. Leningrad 1972, 102 s.
- [3] Kaspin, V. A.: *O metodach vospitaniya i ich klassifikacija*. Sovetskaja pedagogika 1970, č. 2.
- [4] Končanin, T.: *K voprosu o socialnoj adaptacii molodoži*. Kommunističeskoje vospitaniye studēncstva. Tartu 1971.
- [5] Kornějev, M. J.: *Problemy socialnoj tipologii ličnosti*. Leningrad 1971, 152 s.
- [6] Kujal, B. a kol.: *Ideologické problémy rozvoje československé marxistické pedagogiky*. Pedagogika 1973, č. 5.
- [7] Lebeděv, P. N.: *Socializacija individa kak funkcija obščestva*. Čelovek i obščestvo IX. Leningrad 1971.
- [8] Macháček, L.: *K funkcii školy v akulturačnom procese*. Sociologia 1970, č. 4.
- [9] Marx, K.: *Tězy o Feuerbachovi*. In: F. Engels, Ludvíg Feuerbach. Bratislava, Pravda 1949, 70 s.
- [10] Marx, K. — Engels, F.: *Spisy*, zv. 3, Praha 1958.
- [11] Merton, R. K.: *Socialisation: A Terminological Note*. The Student-Physician, Harvard UP, 1957.
- [12] Ogorodnikov, I. T.: *Aktualnyje problemy*

teorii vospitanija. Sovětskaja pedagogika 1969, č. 7.

- [13] Sabirov, Ch. F.: *Čelověk kak sociologičeskaja problema*. Kazaň 1972, 414 s.
- [14] Sirácky, A.: *K teoretickým otázkám analýzy socialistické společnosti*. Sociológia 1969, č. 4.
- [15] Sirácky, A.: *K problematike identifikácie občana so sociálnym systémom socializmu*. Dynamika sociálnej štruktúry v ČSSR. Bratislava 1968.
- [16] Skalka, J.: *Předmět marxistické pedagogiky*. Pedagogika 1973, č. 6.
- [17] Sýkora, J.: *Základné ciele komunistickej výchovy mládeže z hľadiska práce SZM*. Sociológia 1972, č. 5.
- [18] Tjaželnikov, E. M.: *Lenin a mládež. Sovetská mládež z hľadiska sociológie*. Bratislava, Smena 1971.

Резюме

Махачек Л.: Актуальные вопросы марксистско-ленинской теории молодежи

В Чехословакии в недавнее время подтвердился факт, что недостаточно разработанная теоретико-методологическая концепция социологического исследования молодежи действительно может проявить себя в эмпиризме и бессодержательных спекуляциях и что обе эти крайности имеют неблагоприятные общественно-политические последствия. Социология молодежи как дисциплина, стремящаяся от своего возникновения к комплексному подходу к проблематике молодежи, черпающая свои знания для развития теории из области социальной психологии и одновременно воздействующая на развитие педагогического исследования, дает своим анализом возможность углубить общий анализ деструкции общественных наук в духе объяснения разных отношений последовательности между ними. Все интенсивнее включение социологии молодежи в ЧССР в интернациональное сотрудничество с отделениями социологического исследования молодежи в социалистических странах требует обстоятельного анализа нашего опыта отношения теории и практики социологического исследования и может представлять незаменимый вклад в построение марксистско-ленинскую теорию молодежи.

Автор полагает, что с точки зрения успешного развития социологического исследования молодежи важна систематическая разработка по крайней мере двух проблем всеобщей марксистско-ленинской социологии: теории социальной структуры (место и роль молодежи в социальной структуре социалистического общества) и теории социализации (социологическая концепция социализации индивидуума и социализация молодежи).

В первой части своей статьи автор сопоставляет социально-психологическую и социологическую концепции социализации, объясняет необходимость преодоления социально-психологической ориентации (онтогенез личности)

социологии молодежи, намечает перспективу инновации методологических приемов в социологическом исследовании молодежи при помощи социологической концепции социализации (филогенез личности), отрывом ее от теории социальных ролей и статистического метода и примыканием к теории социальных типов личности и типологического метода.

Во второй части автор дает точное определение отношению социализации и воспитания, поскольку этот вопрос в последнее время решается скорее так, что подчеркивается точка зрения комплексного анализа формирования человека и отрывается аспект познания сложных процессов от их целевой функции. Теория социализации, последовательно исходя из универсальных принципов марксистской диалектики, человека и общества, может выполнять функцию теоретического оправдания пункта для педагогической теории. Одновременно, однако, надо подчеркнуть, что комплексное познание развития молодежи содействует объективной тенденции общественного развития постепенно овладеть стихийными общественными процессами формирования личности и что смыслом науки, познания, является открывать этой тенденции перспективы.

Опыт до сих пор развивающегося социологического исследования молодежи и использования его итогов в общественной практике в Чехословакии показывает, что одной из самых важных причин низкой эффективности полученных сведений с точки зрения общественной практики в вопросе «какова наша молодежь» является недостаточная «педагогизация» социализационных процессов молодежи. Недостаточное сотрудничество социологов и педагогов создает затруднения при дидактической разработке различных видов деятельности молодых людей в такой форме, чтобы они содержали в себе единство цели и средств воспитания.

Summary

Macháček L.: Actual Problems of Marxist-Leninist Theory of Youth

In Czechoslovakia, the fact has recently been confirmed that an insufficiently elaborated theoretical and methodological conception of sociological youth research may actually manifest itself in empiricism and ineffectual speculations, and that the socio-political impact of both these extremes is most unfavourable. The sociology of youth as a discipline aiming, since its origin, at a complex approach to the problems of youth, drawing a great part of its knowledge contributing to the development of theory from social psychology, and, simultaneously, influencing the development of pedagogic research enables us by its analysis to make a more profound general analysis of the destruction of social sciences in the sense of elucidating various affiliation relations among them. The ever-increasing involvement of Czechoslovak sociology of youth in inter-

national cooperation with workplaces concerned with sociological youth research in socialist countries directly necessitates an exhaustive analysis of our experience as regards the relation between theory and practice of sociological research, and probably represents an irreplaceable contribution to building up the Marxist-Leninist theory of youth.

According to the author's opinion, the systematic elaboration of at least two problems of general Marxist-Leninist sociology is relevant for the successful development of sociological youth research: the theory of social structure (position and role of youth in the social structure of socialist society) and the theory of socialization (the sociological conception of the socialization of the individual and that of the socialization of youth).

In the first part of his paper, the author confronts the social-psychological and the sociological conception of socialization, throws light upon the necessity to overcome the social-psychological orientation of youth sociology (ontogenesis of the personality), and indicates the perspective of the innovation of methodological procedures in sociological youth research by the sociological conception of socialization (phylogenesis of the personality), by its separation from the theory of social roles and the statistical method, and by the acceptance of the theory of social personality types and of the typological method.

In the second part, the relation between so-

cialization and education is delimited — this question has recently been solved rather by accentuating the viewpoint of a complex analysis of man's formation and by separating the aspect of identifying complex processes from their goal function. The theory of socialization, if consequentially based on the universal principles of Marxist dialectics, man and society, is capable of fulfilling the function of the theoretical starting-point of pedagogical theory. Simultaneously, however, it should be emphasized that the complex scientific cognition of the development of youth promotes the objective tendency of social development gradually to master the elemental social processes involved in personality formation, and that it is the purport of science, of knowledge to open up perspectives for this tendency.

The experience ensuing from the development of sociological youth research and the application of its results in Czechoslovak social practice have revealed that, from the viewpoint of social practice, it is the insufficient "pedagogization" of socialization processes in youth that represents one of the most important causes of the low effectiveness of the obtained information about "what our youth is like". The insufficient cooperation of sociologists and pedagogues results in difficulties accompanying the didactic elaboration of the young people's various activities with the aim of unifying educational goals and means.